

ΕΝΤΑΞΗ ΠΑΙΔΙΩΝ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΩΝ
ΚΑΙ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (ΓΥΜΝΑΣΙΟ)

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΚΑΙ ΜΑΘΗΣΗ
ΣΤΟ ΠΟΛΥΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ:
ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ &
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Πρακτικά Ημερίδας
Θεσσαλονίκη, 10 & 11 Δεκεμβρίου 2007

Αναζήτηση στοιχείων διαπολιτισμικότητας στις ιστορικές και κοινωνικές συνιστώσες των σχολικών βιβλίων του Γυμνασίου

Μαρία Αλεξοπούλου
Ελένη Σπαθάρη-Μπεγλίτη
Άννα Τριανταφύλλου

Διερευνώντας τα βιβλία του Γυμνασίου Ηροδότου Ιστορίες (Α΄ Γυμνασίου), Ιστορία (Β΄ Γυμνασίου) και Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή (Γ΄ Γυμνασίου), αναζητήθηκε ο διαπολιτισμικός λόγος (είτε πρωτότυπος, είτε με την επιλογή συγκεκριμένων αποσπασμάτων) που εμπεριέχεται σε αυτά, θέτοντας ερωτήματα όπως, i. με ποιον τρόπο οι συγγραφείς των βιβλίων, ως φορείς μιας δεδομένης κουλτούρας, αντιλαμβάνονται τον κόσμο στον οποίο ανήκουν και με ποιον τρόπο, ρητό ή άρρητο, τοποθετούνται σε σχέση με αυτόν, ii. ποια εικόνα διαμορφώνουν για τον Εαυτό και τον Άλλον, iii. αν λαμβάνονται υπόψη οι στόχοι του Συμβουλίου της Ευρώπης και άλλων φορέων για την ενδυνάμωση της δημοκρατίας, iv. ποιες πρακτικές υιοθετούνται με στόχο την αλλαγή στάσεων και την ανάπτυξη μιας διαπολιτισμικής επικοινωνιακής δεξιότητας, v. αν συζητούνται έννοιες όπως συλλογική και ατομική ταυτότητα, πολιτισμός, ετερότητα, έθνος, πολυμορφία, αλληλεπίδραση και, τέλος, vi. αν υπάρχουν στοιχεία τα οποία ο διδάσκων θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει προς μια διαπολιτισμική κατεύθυνση, ώστε να ενισχύσει τη δημοκρατική συμπεριφορά των μαθητών και να αποτρέψει την αναδίπλωση στον εαυτό. Στο πλαίσιο της ανωτέρω διερεύνησης, κατηγοριοποιήθηκαν οι θεματικές που προσφέρονται στα εγχειρίδια, ενώ ενδεικτικά παραδείγματα στηρίζουν τα συμπεράσματα.

Η κ. Ελένη Σπαθάρη-Μπεγλίτη μελέτησε το σχολικό εγχειρίδιο «Ηροδότου Ιστορίες», τις οποίες ανθολόγησε η κ. Ζωή Σπανάκου. Διαπίστωσε ότι η ιδιαιτερότητα της διδακτικής προσέγγισης τους σε ένα πλαίσιο διαπολιτισμικής εκπαίδευσης έγκειται στο γεγονός ότι το αξιοποιήσιμο υλικό δεν προκύπτει άμεσα από τους διδακτικούς σκοπούς και στόχους της συγγραφέως του σχολικού εγχειριδίου, αλλά καταρχήν από την ίδια την οπτική του Ηροδότου. Δευτερογενώς, η συγγραφέας ανταποκρίθηκε στη διαπολιτισμική ματιά του Ηροδότου, στο βαθμό που αναγνώρισε στον ιστορικό, όχι το συγγραφέα της σύγκρουσης Ελλήνων και βαρβάρων - όπως απλουστευτικά συλλαμβάνουμε τη θεματολογία του έργου του- αλλά τον ερευνητή του τότε γνωστού κόσμου και τον μελετητή των πολιτισμικών επιδράσεων στην ιδιοσυγκρασία του κάθε λαού.

Συνεπώς, για να αξιοποιηθεί το σχολικό εγχειρίδιο απαιτείται να διευκρινιστούν δύο πλευρές: α) ποιο είναι το βαθύτερο πνεύμα και οι θέσεις του ίδιου του Ηροδότου για τα ήθη και τα έθιμα, αλλά και για την εν γένει κοινωνικο- πολιτική συγκρότηση των λαών, καθώς και ποια είναι η επίδρασή τους τόσο στην ειρηνική συνύπαρξη όσο και στη δημιουργία συγκρουσιακών καταστάσεων· στο πλαίσιο αυτό, σημαντικό στοιχείο είναι η διερεύνηση της ετερότητας μέσα από την εικόνα του άλλου και β) ποιες υπήρξαν οι επιλογές της συγγραφέως ως προς την ανθολόγηση αντίστοιχων κειμένων, αλλά και της διατύπωσης των ερωτήσεων και εργασιών που αναδεικνύουν τη διαπολιτισμική διάσταση του έργου του ίδιου του ιστορικού.

α) Η εικόνα που έχουμε για τις Ιστορίες του Ηροδότου είναι ότι πρόκειται για τη διανθισμένη με παρεκβάσεις αφήγηση των Περσικών Πολέμων, κατ' αντιστοιχία προς την Ιστορία του Θουκυδίδη, ο οποίος αφηγείται τον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Κι ενώ ο Θουκυδίδης μας αναφέρει με σαφήνεια ότι το θέμα του είναι πράγματι ο Πελοποννησιακός Πόλεμος και άρχισε να εργάζεται στο αντικείμενο αυτό από την πρώτη αρχή του πολέμου, ο Ηρόδοτος, αντιθέτως, δεν ισχυρίζεται απλώς πως το θέμα του έργου του είναι οι Περσικοί Πόλεμοι, αλλά υπαινίσσεται ένα ερευνητικό πεδίο που είναι πολύ πιο ευρύ από αυτό των πολέμων- τα μεγάλα έργα των ανθρώπων της εποχής του, ενώ όσον αφορά στον πόλεμο, περισσότερο απ' όλα αναζητεί τα αίτια της σύγκρουσης των πολιτισμών. Η ασυνήθιστη και πρωτοποριακή αυτή σύλληψη αναδεικνύεται ακόμα περισσότερο, εάν συγκρίνουμε τα «μεγάλα κατορθώματα Ελλήνων και βαρβάρων» του Ηροδότου με το «νίκες των Ελλήνων και ήττες των βαρβάρων» του Λουκιανού.

Έτσι, ήδη στο προοίμιό του, ξεκαθαρίζει τον στόχο του: θα αναφερθεί, θα εξιστορήσει, δηλαδή θα αφηγηθεί τα μεγάλα και θαυμαστά έργα, τόσο των Ελλήνων όσο και των βαρβάρων, για να μην μείνουν στην αφάνεια, και μόνο στην τρίτη ενότητα της διάρθρωσης του προοιμίου του - χωρίς να την ιεραρχεί ως σημαντικότερη - αναφέρεται συμπληρωματικά στην ανάγκη αναζήτησης των αιτίων εξ αιτίας των οποίων ο τότε γνωστός κόσμος ήρθε σε πολεμική σύγκρουση.

Έτσι, περιλαμβάνει μακρές παρεκβάσεις για τον τότε γνωστό κόσμο - Βαβυλώνα, Αίγυπτο, Σκυθία, Λιβύη κ.λπ., δεδομένου άλλωστε ότι είναι ένας από τους πιο πολυταξιδεμένους αρχαίους συγγραφείς - και το έργο του χαρακτηρίζεται από πλούσια και ποικίλη θεματική που μας φανερώνει την πνευματική του εξέλιξη, κατά τη διάρκεια της οποίας πέρασε από διάφορα στάδια: από τον ταξιδιώτη γεωγράφο και εθνογράφο έως τον ιστορικό. Ακριβώς η ένταση ανάμεσα στη γεωγραφία-ανθρωπογεωγραφία θα έλεγα - και στην ιστορία, βρήκε τη λύση της στο ίδιο του το έργο.

Με σκοπό την γνωριμία με τον Άλλον, εντάσσει στη δραστηριότητά του το ταξίδι. Εξάλλου, τα εξερευνητικά ταξίδια στην ξένη προσφέρουν μια πολύ πιο πλατιά θέαση, καθώς επιτρέπουν ιστορικές και γεωγραφικές συγκρίσεις. Ιστορικός του συγκαιρινού, ανεξάρτητος παρατηρητής, χωρίς να θέτει υπό αμφισβήτηση την περηφάνια για την καταγωγή του, καθιέρωσε κατά κάποιο τρόπο την ισότητα μεταξύ των ανθρώπων, που θα είναι μία από τις προϋποθέσεις της μελλοντικής σκέψης και συμπεριφοράς των «πολιτών του κόσμου», όπως θα την περιγράψει καταρχήν ο Ζήνων, αλλά και μεταγενέστεροι και σύγχρονοι διανοητές.

Ήδη με όσα μνημονεύθηκαν, και με το ότι αναφέρεται ρητά στο ανθρώπινο γένος, ο Ηρόδοτος θεωρεί την ιστορία έργο όλων των ανθρώπων. Επιπλέον, η χρήση του όρου «βάρβαρος» στο ίδιο το προοίμιο δεν έχει τη μειωτική σημασία που πήρε αργότερα, αλλά σημαίνει τον αλλόγλωσσο. Εξ όσων προαναφέρθηκαν, γίνεται φανερό ότι ο ιστορικός αναφέρει ισότιμα Έλληνες και βαρβάρους και αποδίδει τα αξιοθαύμαστα έργα και στους δύο.

Ωστόσο, η προσέγγιση του θέματός του γίνεται με το λεγόμενο ανεστραμμένο εθνοκεντρικό τρόπο. Με διαφορετικά λόγια, η εθνογραφική του προσέγγιση χρησιμοποιεί το τέχνασμα του καθρέφτη: οι Έλληνες βλέπουν στους άλλους το ανεστραμμένο είδωλό τους. Οι Πέρσες, οι Ινδοί, οι Αιγύπτιοι έχουν αντίθετα έθιμα από εκείνα των Ελλήνων. Συγχρόνως, όμως, θα μπορούσαν να μελετηθούν τα αναφερόμενα ήθη και

έθιμα και με τη θεωρία της διάχυσης, αναγνωρίζονταν ομοιότητες μεταξύ διαφόρων τελετουργιών: λ. χ. ελληνικά τελετουργικά έθιμα προέρχονται από τη Λιβύη, ενώ λυβικά τελετουργικά έθιμα προέρχονται από τους Έλληνες.

Τέλος, η εξέταση της ετερότητας αξιοποιείται από τον ίδιο τον Ηρόδοτο ερμηνευτικά, με την έννοια ότι, συνάγοντας από τη συγκριτική μελέτη Ελλήνων και Περσών ότι ο ελληνικός «νόμος» συνιστούσε τη μόνη αντικειμενική βάση της πραγματικής ελευθερίας, απέρριπτε το δεσποτισμό της ανατολής. Με δυο λόγια, ενώ θεωρούσε φυσικό ο κάθε λαός να έχει τα δικά του ήθη κι έθιμα και να τα θεωρεί τα καλύτερα, στην περίπτωση σύγκρισης ελευθερίας και δεσποτισμού απέρριπτε την πολιτειακή οργάνωση του Άλλου/ των Περσών. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, αποδεχόμενος τη διαφορετικότητα, την ετερότητα, θεωρεί προϋπόθεση ευδαιμονίας την ελευθερία.

β) Το ζητούμενο, λοιπόν, στη διερεύνηση των στοιχείων διαπολιτισμικότητας στο εγχειρίδιο αυτό, είναι εάν η συγγραφέας έχει λάβει υπόψη της το εύρος του έργου του Ηροδότου ή έχει εστιαστεί μόνο στους Περσικούς Πολέμους, προβάλλοντας ως κυρίαρχο χαρακτηριστικό του αρχαίου κόσμου τη σύγκρουση δύο πολιτισμών. Ποιο συγκεκριμένα, στο πνεύμα του έργου του Ηροδότου αντικατοπτρίζονται θέσεις, όπως εκείνη ότι κάθε πολιτισμική ομάδα προτιμάει τα δικά της έθιμα από εκείνα των άλλων, αλλά και ότι, παρά το γεγονός «οι Έλληνες γενικά ήταν εκ πεποιθήσεως φανατικοί με τον πολιτισμό τους» (Dunn 1979), πολλά ήθη κι έθιμα αποτελούν προϊόν αλληλεπίδρασης. Σε κάθε περίπτωση, προσθέτοντας και τη συνιστώσα της ελευθερίας, η ματιά αυτή του Ηροδότου μπορεί να αποτελέσει πρωτογενές υλικό για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, αλλά και αγωγή, των μαθητών/τριών.

Ήδη, εξετάζοντας τον πίνακα περιεχομένων, διαπιστώνουμε ότι το εγχειρίδιο διαρθρώνεται ως εξής: μία ενότητα αναφέρεται στο προοίμιο, οκτώ ενότητες σε γενικότερα ανθρωπογεωγραφικά, πολιτισμικά και πολιτειακά θέματα, ενώ άλλες οκτώ στα πολεμικά γεγονότα των Περσικών Πολέμων. Συνεπώς, λαμβάνεται υπόψη το πνεύμα της ηροδοτείας εξιστόρησης και, όσον αφορά στη δομή του εγχειριδίου, τηρείται μια ισορροπία στην προσέγγιση θεμάτων που αφορούν στην ειρηνική ζωή και τον πόλεμο. Εξάλλου, όπως χαρακτηριστικά έχει λεχθεί, στον κόσμο του Ηροδότου οι περίοδοι ειρήνης διακόπτονται από περιόδους πολέμου, ενώ αντίθετα, στον κόσμο του Θουκυδίδη, οι ανθρώπινες κοινωνίες βρίσκονται σε μια κατάσταση πολέμου που διακόπτεται από ειρηνικές περιόδους.

Γενικότερα, ωστόσο, το βιβλίο χαρακτηρίζεται από πλούσιο υποτιτλισμό και εργασίες, διαθεματικές και άλλες, που καλλιεργούν την κριτική σκέψη του μαθητή και διευρύνουν τον οικουμενικό ορίζοντά του. Συνοπτικά, αναφέρομαι:

- στην έμφαση στα αντιπολεμικά μηνύματα και στις επιπτώσεις του πολέμου
- στο βαθμό που, παρά την διαφορετική καταγωγή, οι λαοί, συγκλίνουν, παρά τη φαινομενική διαφοροποίηση, σε θέματα ηθικών επιταγών και λατρείας
- στο βαθμό που το φυσικό περιβάλλον επηρεάζει το ανθρωπογενές
- στην αναγκαιότητα της προάσπισης της ελευθερίας και της δημοκρατίας ως άμυνα εναντίον της ύβρεως εκείνων που επιβουλεύονται την ειρήνη και την πολιτισμική διαφορά

Ωστόσο, για να καλλιεργηθεί μια διαπολιτισμική αγωγή στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, διαμέσου της διδασκαλίας των Ιστοριών του Ηροδότου, απαιτούνται δύο παράμετροι στις οποίες το ελληνικό σχολείο δεν έχει ακόμα «εθιστεί»: στο να ζητείται από τους μαθητές να εργαστούν πάνω σε ένα διαθεματικό πλαίσιο, καθώς επίσης και στο να συνεργάζονται σε ένα περιβάλλον ομαδοσυνεργατικής προσέγγισης των σχεδίων εργασίας. Κατά κανόνα, οι εκπαιδευτικοί αποφεύγουν τις διαθεματικές προσεγγίσεις, οι οποίες, όπως είναι φυσικό, είναι πιο απαιτητικές και ξεφεύγουν από το παραδοσιακό πλαίσιο παράδοσης-εξέτασης, το οποίο ακόμα κυριαρχεί στο σχολείο, αν και το νέο αναλυτικό πρόγραμμα αναφέρει ρητά ότι υποχρεούνται να διαθέτουν το 10% του χρόνου στην άσκηση των μαθητών σε εργασίες με διαθεματικές προεκτάσεις. Οι τρεις πρώτες ενδεικτικές ερωτήσεις που προαναφέρθηκαν, βρίσκονται μέσα σε ένα διαθεματικό πλαίσιο. Άτυπο ερωτηματολόγιο που διανεμήθηκε στους εκπαιδευτικούς κατέδειξε ότι αγνόησαν τις συγκεκριμένες ερωτήσεις, οι οποίες απαιτούν σύνθετο τρόπο εργασίας. Το δε τέταρτο παράδειγμα, που αναφέρθηκε ανωτέρω και δεν καταγράφεται στο σχολικό εγχειρίδιο ως διαθεματική εργασία αλλά ως ερώτηση, σαφώς απαιτεί ομαδοσυνεργατική διαδικασία για να μην αποτελέσει μια διεκπεραιωτική καταγραφή των απόψεων των Ελλήνων και των Περσών πάνω στην έννοια της ελευθερίας και τις συγγενείς ή αντίθετες αυτής, αλλά αφορμή για μια ουσιαστική συζήτηση που να προεκτείνεται σε σύγχρονες έννοιες, όπως ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς και την ιδιότητα του δημοκρατικού πολίτη, όπου κι αν αυτός βρεθεί. Από άσκηση καταγραφής, ζητείται να μετατραπεί σε ένα πλαίσιο διαλογικής συζήτησης εντός της ομάδας και μεταξύ των ομάδων εργασίας.

Εκεί που θα μπορούσα να ασκήσω κριτική, ως προς την καθοδήγηση των εκπαιδευτικών προς έναν διευρυμένο ορίζοντα διαπολιτισμικού προσανατολισμού, είναι στο βιβλίο του καθηγητή, το οποίο δίνει έμφαση στα πολεμικά γεγονότα. Η επιλογή των θεμάτων που αναπτύσσονται στο βιβλίο του καθηγητή, ανατρέπει τους σκοπούς και τους στόχους του σχολικού εγχειριδίου του μαθητή. Ουσιαστικά, καθοδηγεί τους εκπαιδευτικούς προς την αναλυτική διδασκαλία της σύγκρουσης Ελλήνων και Περσών, ενισχύοντας τη θετικιστική αντίληψη της ιστορίας, η οποία υποστηρίζει ότι αξίζει να μελετηθεί μόνο ό,τι σχετίζεται με πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα, αποσιωπώντας γεγονότα της καθημερινής ζωής των ανθρώπων. Αλλά αυτή η προσέγγιση, όσο κι αν τα αναλυτικά μας προγράμματα έχουν ταλαιπωρηθεί από τον θετικισμό για ένα και πλέον αιώνα, έρχεται ούτως ή άλλως σε αντίθεση με το πνεύμα της ηροδότειας αφήγησης, όπως αυτή καθορίζει τους στόχους της στο ίδιο το προοίμιο. Η ερμηνευτική διάσταση του έργου του Ηροδότου συμβαδίζει με τους στόχους της διαπολιτισμικής αγωγής, δεδομένου ότι βασικό στοιχείο της είναι η κριτική και ερμηνευτική ματιά στις εκφάνσεις της ιστορίας και του πολιτισμού.

Καταλήγοντας, θεωρώ ότι η Ιστορία του Ηροδότου αποτελεί ένα αντικείμενο διδασκαλίας που κατεξοχήν έχει τη δυνατότητα να προωθήσει τις αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και αγωγής, η οποία αφορά όλα τα μέλη της σχολικής ζωής. Όσον αφορά στους αλλοδαπούς ή αλλόγλωσσους μαθητές, η πολιτική ένταξης που υιοθετείται από τα ευρωπαϊκά κράτη, - με παρατηρητήριο το Συμβούλιο της Ευρώπης, το οποίο, με στόχο την προάσπιση της αξιοπρέπειας των πολιτών, δίνει έμφαση στο σεβασμό βασικών αξιών, όπως είναι η δημοκρατία, τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι κανόνες δικαίου - αναφέρεται στον συντονισμό των στόχων κάθε πολιτισμικής ομάδας, επιτρέποντας όμως στην κάθε ομάδα να διατηρεί το δικό της πολιτισμό. Μέσα στο σχολικό πλαίσιο και με την αξιοποίηση της διαπολιτισμικής διάστασης που προσφέρουν σχολικά εγχειρίδια, όπως εκείνο των Ιστοριών του Ηροδότου, οι πολιτισμικές ανταλλαγές μπορούν να μετατραπούν σε μια θετική κοινωνική πραγματικότητα, μέσω της καλλιέργειας:

- της επίγνωσης της έκτασης στην οποία οι σκέψεις, οι αξίες και οι συμπεριφορές μας είναι προϊόντα του δικού μας πολιτισμού
- της ικανότητας και της δεξιάτητας για αλληλεπίδραση με ανθρώπους οι οποίοι έχουν διαφορετικούς κανόνες, αξίες, τρόπους σκέψης και προοπτικές

- της ικανότητας να ελέγχουμε τη συμπεριφορά μας, ώστε να είναι στο μέγιστο βαθμό αποτελεσματική στις σχέσεις μας με άτομα διαφορετικών πολιτισμών

Η κ. Μαρία Αλεξοπούλου διερεύνησε το σχολικό εγχειρίδιο της Νεοελληνικής Γλώσσας της Γ΄ Γυμνασίου των Ελ. Κατσαρού, Αν. Μαγγανά, Αικ. Σκιά και Βασ. Τσέλιου. Στο εγχειρίδιο, που αφορά στη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας σε μαθητές της Γ΄ Γυμνασίου, φυσικούς ή μη ομιλητές της Νεοελληνικής, κυριαρχούν οι αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, από τον πρόλογο μέχρι και το ευρετήριο.

Η διάρθρωση των ενοτήτων με αφετηρία την Ελλάδα, αλλά με σημείο αναφοράς τον κόσμο (1. Η Ελλάδα στον κόσμο, σσ. 9 - 28) προχωρεί μέσα από τη γλώσσα / τις γλώσσες στον πολιτισμό / στους πολιτισμούς (2. Γλώσσα - Γλώσσες και πολιτισμοί του κόσμου, σσ. 29 - 44). Ακολουθεί η μύηση στην ομοιότητα, στην αναγνώριση και στο σεβασμό του διαφορετικού (3. Είμαστε όλοι ίδιοι. Είμαστε όλοι διαφορετικοί, σσ. 45 - 62), ενώ ως ένα βήμα πιο πέρα παρουσιάζεται η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση (4. Ενωμένη Ευρώπη και Ευρωπαίοι πολίτες, σσ. 63 - 86). Ο ορίζοντας διευρύνεται, τα σύνορα πέφτουν στις δύο επόμενες ενότητες, που προβάλλουν οικουμενικές αξίες (4. Ειρήνη-Πόλεμος, σσ. 87 - 104 και 5. Ενεργοί πολίτες για την υπεράσπιση οικουμενικών αξιών, σσ. 105 - 120). Η επόμενη ενότητα προβάλλει τη διαχρονική οικουμενικότητα της Τέχνης (7. Τέχνη: Μια γλώσσα για όλους, σε όλες τις εποχές, σσ. 121 - 132), ενώ η τελευταία ενότητα οδηγεί στο μέλλον, που θα είναι πολυπολιτισμικό (8. Μπροστά στο μέλλον, σσ. 133 - 150).

Οι μαθητές της τάξης των πολλών μητρικών γλωσσών συνειδητοποιούν τη σχέση γλώσσας - πολιτισμού. Μέχρι τώρα μελετούσαν ξένες γλώσσες, ο πολιτισμός όμως του « άλλου », φαινόταν απόμακρος. Η «διαφορετικότητα» συσχετίζεται και καταλήγει στην αποδοχή της ομοιότητας, αφού κοινά προβλήματα έχουν να αντιμετωπίσουν οι πολίτες του κόσμου. Η συνείδηση του Ευρωπαίου πολίτη που θα ενώσει τη φωνή του με τους πολίτες όλων των ηπείρων ενάντια στον πόλεμο, που θα αγωνιστεί για την ειρήνη, αρχίζει να διαμορφώνεται μέσα από τη μελέτη κατάλληλα επιλεγμένων κειμένων. Οι οικουμενική αξίες, ιδωμένες και μέσα από την Τέχνη, παρουσιάζονται έτσι, ώστε πείθουν το δάσκαλο και το μαθητή ότι οι ενεργοί πολίτες μπορούν να βελτιώσουν το σήμερα, να κτίσουν το αύριο, να συμβάλουν στην εξάλειψη του εθνικιστικού τρόπου σκέψης, να διαμορφώσουν την πλουραλιστι-

κή κοινωνία μέσα από την αλληλεπίδραση των πολιτισμών και την παροχή ίσων ευκαιριών για την ένταξη του «άλλου» στην κοινωνία της χώρας που επιλέγει, χωρίς να απεμπολεί το πολιτιστικό κεφάλαιο της χώρας καταγωγής του.

Από τη μελέτη του εγχειριδίου προέκυψαν οι εξής κατηγορίες, που αφορούν στην κειμενική προσέγγιση και συναντώνται, άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο, σε όλες τις θεματικές ενότητες:

- Παρουσία λαών στο ιστορικό γίνεσθαι
- Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, ταυτότητες
- Πολιτισμική προσφορά
- Ομοιότητες / Διαφορές
- Άμβλυση διαφορών, χωρίς ιστορική αμνησία
- Πολυγλωσσία
- Ρατσισμός / Προκαταλήψεις / Στερεότυπα
- Αλληλοσεβασμός / Αλληλοκατανόηση / Αποδοχή
- Ισότητα / Αναγνώριση
- Ευρωπαίος πολίτης / Αλλοδαπός
- Τρίτος Κόσμος
- Ανθρώπινα δικαιώματα
- Πανανθρώπινες αξίες
- Ιδεαλισμός / Πραγματισμός

Ενδεικτικά επιλέγεται η ενότητα 5. Ειρήνη - Πόλεμος, προκειμένου να αναλυθεί - αξιολογηθεί ως προς την κοινωνικοπολιτική παράμετρο, με βάση τις αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Η ενότητα εκτείνεται σε 18 σελίδες και περιλαμβάνει 8 κείμενα, κλιμακούμενης γλωσσικής δυσκολίας, τα οποία αναφέρονται στον πόλεμο και στην ειρήνη και συμπληρώνονται με εικόνες που «μιλάνε». Η μελέτη κειμένων - εικόνων και η ανταλλαγή απόψεων θα οδηγήσει, τον καθένα αλλά και όλους μαζί, να αγωνιστούν για την αποτροπή του πολέμου και την επικράτηση της ειρήνης, όπως δηλώνεται με σαφήνεια στους προοργανωτές (βλ. σ. 87) και υλοποιείται με τις ερωτήσεις κατανόησης, που συνοδεύουν κάθε κείμενο, αλλά και με τις δραστηριότητες: ακούω και μιλώ, διαβάζω και γράφω, όπως και με τις διαθεματικές εργασίες. Οι αντίθετες έννοιες ειρήνη - πόλεμος εξετάζονται διαχρονικά (βλ. κείμενο 5) και υπερεθνικά, χωρίς τοπικούς περιορισμούς (βλ. κείμενο 6 και αντίστοιχη εικόνα).

Ο μαθητής κατανοεί τα προβλήματα των προσφύγων συμμαθητών του και αισθάνεται την ανάγκη για αλληλεγγύη, όχι μόνο σε εθνικό ή φυλετικό επίπεδο, αλλά και σε κοινωνικό (βλ. κείμενο 1: «Ο μαθητής αυτός, που δεν αδιαφορεί για ό,τι γίνεται γύρω του, που αντιδρά και

προσπαθεί να δώσει τέλος στα βάσανα των μικρών, δουλεύει για την ειρήνη...οι καθηγητές διδάσκουν ιστορία. Προσπαθούν να καταλάβουν γιατί ξεσπάνε πόλεμοι. Μα και όλος ο κόσμος αναρωτιέται: Τι πρέπει να κάνουν για να μην επαναληφθεί; Έτσι οικοδομούν την ειρήνη»). Αισθάνεται σεβασμό και αναγνωρίζει την ισοτιμία των πολιτισμών (βλ. κείμενο 6). Εξαλείφει τον εθνικιστικό τρόπο σκέψης, αναθεωρεί εθνικοκεντρικά κριτήρια (βλ. κείμενο 3). Γνωρίζει στοιχεία άλλων πολιτισμών (βλ. κείμενα 2 και 4, αλλά και ενότητα 3: κείμενα 5 και 6). Έτσι αφουγκράζεται το συμμαθητή του, όταν παρουσιάζει στοιχεία του δικού του πολιτισμού (βλ. δραστηριότητες).

Η μήυση του μαθητή στη διαπολιτισμικότητα γίνεται σταδιακά, από την πρώτη ως την τελευταία ενότητα του εγχειριδίου, ώστε ολοκληρώνοντας και την τελευταία ενότητα να αισθάνεται πολίτης του κόσμου, όντας πολίτης μιας ιδιαίτερης πατρίδας.

Όπως προαναφέρθηκε, κυριαρχούν οι αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, με ποσοτική διαφοροποίηση μεταξύ των θεματικών ενότητων. Έτσι από την 1^η ενότητα, που με την πρώτη ανάγνωση φαίνεται ελληνοκεντρική, αναδύεται η αναγνώριση του πολιτιστικού πλουραλισμού, που προκύπτει από το «ταξίδι», από τη μετανάστευση, και περνάει το μήνυμα της αλληλεπίδρασης των πολιτισμών (βλ. κείμενο 8: «...ένας αστός ξεκίνησε με μια βαλίτσα αναμνήσεων στο χέρι, γύρισε χώρες μακρινές και πολιτείες άγνωστες, μάζεψε ακριβό υλικό...», κείμενο 5: «Ο ελληνικός χώρος στις γεωγραφικές, οικονομικές, κοινωνικές και πνευματικές του δομές αποτέλεσε πάντα, σ' ολόκληρη την ιστορία του, έναν οριακό χώρο ανάμεσα σε δύο ξεχωριστούς κόσμους - ανατολικό και δυτικό - που δεν έμειναν ποτέ στεγανά κλειστοί. Και στην επικοινωνία ανάμεσα στους δύο αυτούς κόσμους, ο ρόλος του ελληνισμού ήταν πρωταρχικός... Έτσι, ο χώρος αυτός, δίκαια μπορεί να χαρακτηριστεί σταυροδρόμι των λαών»).

Ήδη με τις δραστηριότητες της 1^{ης} ενότητας αξιοποιείται η εμπειρία των παιδιών στη χώρα υποδοχής, με παραδείγματα και από την καθημερινότητα των χωρών καταγωγής τους (βλ. σ. 26: «Συζητήστε για τις διαφορετικές όψεις της Ελλάδας, όπως παρουσιάζονται σε όλα τα κείμενα της ενότητας αυτής. Ποιες νομίζετε ότι υπερισχύουν στο δικό σας τόπο και ποιες είναι λιγότερο εμφανείς; Αναφέρετε και άλλες όψεις της Ελλάδας, που ίσως έχετε εσείς επισημάνει»). Κατά συνέπεια συμβάλλει στη συναισθηματική ασφάλεια και αυτοπεποίθηση των διαφορετικών πολιτιστικών ομάδων, παρέχοντας ίσες ευκαιρίες σε ότι αφορά τη σχολική και κατ' επέκταση κοινωνική ένταξή τους.

Η προσέγγιση των γλωσσικών φαινομένων υπολείπεται αισθητά της κειμενικής προσέγγισης, καθώς είναι στα μέτρα των φυσικών ομιλητών της Νεοελληνικής, αν και αναγνωρίζεται στη 2^η ενότητα η δυσκολία που προκύπτει από την εξοικείωση με πολλές γλώσσες, όταν οι ρυθμοί είναι εντατικοί (βλ. κείμενο 7: Δύο γλώσσες σ' ένα μυαλό, εικόνα σ. 41) Η φύση του μαθήματος, σε συνδυασμό με την πολυπολιτισμικότητα, επιβάλλει τη συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς των Ξένων Γλωσσών για διαθεματικές εργασίες, ώστε να μελετηθούν τα γλωσσικά φαινόμενα της ελληνικής συγκριτικά με αυτά άλλων γλωσσών και να εντοπισθούν διαφορές και ομοιότητες.

Δε θα ήταν υπερβολή αν το εγχειρίδιο θεωρηθεί ως το βασικό εργαλείο του δασκάλου για μύηση των μαθητών στην αναγνώριση της διαφορετικότητας, υποκατηγορία της οποίας είναι η πολυεθνικότητα (βλ. 3^η ενότητα), με απώτερο στόχο την ένταξη σε μια διαπολιτισμική κοινωνία (βλ. 8^η ενότητα).

Στη συνέχεια, η κ. **Μαρία Αλεξοπούλου** διερεύνησε το σχολικό εγχειρίδιο της **Μεσαιωνικής και Νεότερης Ιστορίας της Β΄ Γυμνασίου** των Ι. Δημητρούκα και Θ. Ιωάννου. Από τη μελέτη του βιβλίου προκύπτουν οι εξής διαπιστώσεις:

Διατρέχοντας τον πίνακα περιεχομένων διαπιστώνεται ότι, σε σύνολο 133 σελίδων κειμένου/ εικόνων/ παραθεμάτων / χαρτών, οι μισές μόνο αφορούν στη βυζαντινή - ελληνική ιστορία, ενώ οι άλλες μισές αναφέρονται στην ιστορία άλλων λαών, με ιδιαίτερο βάρος στους κατοίκους της ευρωπαϊκής ηπείρου. Άρα ο ορίζοντας θέασης της ιστορικής πορείας και πολιτισμικής προσφοράς των λαών είναι διευρυμένος.

Η μελέτη του εγχειριδίου επιβεβαιώνει την αρχική διαπίστωση, τόσο για τη μεσαιωνική ιστορία όσο και για τη νεότερη. Η έκθεση των γεγονότων διαπνέεται από τις αρχές της διαπολιτισμικότητας, τόσο στα κεφάλαια, τα οποία αναφέρονται αμιγώς στην ιστορία άλλων λαών, όσο και σε εκείνα τα οποία αφορούν στις πολιτικές - οικονομικές - πολιτιστικές σχέσεις τους, τόσο με τον ελληνικό κόσμο όσο και μεταξύ τους.

Οι συγγραφείς αξιοποιούν εξίσου ελληνική και ξένη βιβλιογραφία (η άλλη άποψη) και δεν περιορίζονται μόνο σε ελληνικές ιστορικές πηγές. Είναι εμφανές ότι βασικός στόχος είναι να κατανοηθεί η «διαφορετικότητα» και η πολιτιστική προσφορά άλλων λαών, να συνειδητοποιηθεί, από διδάσκοντες και διδασκόμενους, η αλληλεπίδραση στα πλαίσια του ιστορικού γίγνεσθαι.

Οι τίτλοι των επιμέρους κεφαλαίων, προσεκτικά διατυπωμένοι (βλ. 1.1. Η μετεξέλιξη του ρωμαϊκού κράτους, 3.1. Παγίωση της βυζαντινής

κυριαρχίας στα Βαλκάνια και στη Μ. Ασία, 4.1.3. Η ενετική οικονομική διείσδυση και το σχίσμα των Εκκλησιών, 6.1.1. Οι συνέπειες της μετανάστευσης των γερμανικών φύλων για την Ευρώπη, 7.11. Ο ελληνισμός υπό βενετική και οθωμανική κυριαρχία), προετοιμάζουν τον αναγνώστη για κατά το δυνατό αντικειμενική προσέγγιση της ιστορικής περιόδου, η οποία παρουσιάζεται με σεβασμό στην πολιτισμική ετερότητα και αναγνώριση της ισοτιμίας των πολιτισμών και του μορφωτικού κεφαλαίου κάθε λαού (βλ. 2.11.2.β. «Τα γράμματα και οι τέχνες αναπτύχθηκαν στο Ισλάμ... Η αραβική λογοτεχνία ήταν της μόδας ακόμη και ανάμεσα στους χριστιανούς υπηκόους των αραβικών κρατών... Οι Άραβες καλλιτέχνες φιλοτέχνησαν λαμπρά έργα μικροτεχνίας... γ. Η Δύση επηρεάστηκε σημαντικά από τις επιστημονικές επιδόσεις του Ισλάμ... Πέρα εισήγαγαν στο Βυζάντιο και τη Δύση το χαρτί, κινεζική εφεύρεση, και πολλές καλλιέργειες ... Η παρουσία πολλών αραβικών λέξεων στις ευρωπαϊκές γλώσσες δείχνει το μέγεθος της επίδρασης των Αράβων στη Δύση», σσ. 28-29).

Η παράθεση πηγών, όχι μόνο ελληνικών, εικόνων και χαρτών, συντελεί στην ανάπτυξη κριτικής σκέψης και συμβάλλει στην αναθεώρηση στερεοτύπων και προκαταλήψεων για τον «άλλο», ώστε να αναθεωρηθούν τα εθνικοκεντρικά κριτήρια θέασης και να διαμορφωθεί, κατά το δυνατό, αντικειμενική αντίληψη για την ιστορία του «άλλου», χωρίς να αποσιωπάται η αλήθεια.

Οι προτεινόμενες ερωτήσεις - ασκήσεις παρέχουν ευκαιρίες για διάλογο και συνεργασία των μαθητών, αλλά και για έντονο προβληματισμό (βλ. σ. 44, ερ. 1.: Εθνογένεση ονομάζεται η διαμόρφωση ενός έθνους. Σε τι μοιάζει η εθνογένεση των Ρώσων με αυτή των Βουλγάρων;) Το γλωσσάρι, περιορισμένης έκτασης, διαμορφώνεται με ανάλογο πνεύμα, είναι όμως ανεπαρκές. Οι χρονολογικοί πίνακες παρουσιάζουν ανάγλυφη την εικόνα της μελετώμενης ιστορικής περιόδου.

Αν και είναι εμφανής ο διαπολιτισμικός προσανατολισμός του εγχειριδίου, δε φαίνεται να διαμορφώνεται επαρκώς η εικόνα του βαλκανικού κόσμου και ιδιαίτερα το μέρος εκείνο που θα έδειχνε τις αλληλεπιδράσεις και θα οδηγούσε σε συναισθηματική ασφάλεια και αυτοπεποίθηση των διάφορων πολιτιστικών ομάδων, αλλά και θα καλλιεργούσε πνεύμα αλληλεγγύης. Ενδεχομένως ο περιορισμός στον αριθμό των σελίδων να ευθύνεται για αυτή την αδυναμία. Ακάλυπτο μένει επίσης το πολιτισμικό κεφάλαιο των «άλλων», που βρέθηκαν μετανάστες στον ευρωπαϊκό χώρο, αλλά οι χώρες καταγωγής τους είναι μακρινές. Ενδεχομένως ο περιορισμός στον αριθμό των σελίδων να ευθύνεται για αυτές τις αδυναμίες.

Με δεδομένο ότι το εγχειρίδιο κινείται στο νέο πνεύμα προσέγγισης της ιστορικής - πολιτιστικής παράδοσης, μπορεί να αποτιμηθεί θετικά ως προς τη διαπολιτισμική διάσταση, στην οποία μυεί τον αυριανό πολίτη της πολυπολιτισμικής - διαπολιτισμικής κοινωνίας.

Τέλος, η κ. Άννα Τριανταφύλλου διερεύνησε το ρόλο του μαθήματος της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση.

Η διδασκαλία του μαθήματος «Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή» αποτελεί μια σύνθετη διεπιστημονική διαδικασία, ένα πλούσιο θεματικό πεδίο συζήτησης διότι εισάγει και ευαισθητοποιεί τους νέους σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών, και τους οδηγεί στην κατανόηση της σχέσης του ατόμου με την κοινωνία και την πολιτεία, καθώς και στη γνώση των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεών τους ως δημοκρατικών πολιτών. Οι πολιτικές αλλαγές και η ευρωπαϊκή ενοποίηση, η όλο και πιο αυξανόμενη και με διαφορετικές μορφές κινητικότητα ομάδων ή μεμονωμένων ατόμων, καθώς και η παγκοσμιοποίηση του πλανήτη, μεταμορφώνουν τις κοινωνίες. Οι διαδικασίες διεθνοποίησης συντελούνται σε οικονομικό και ιδεολογικό επίπεδο και προκαλούν αλληλεπιδράσεις αλλά και συγκρούσεις. Είναι αναμφίβολο ότι η επικέντρωση του ενδιαφέροντος και η συζήτηση γύρω από τα θέματα της πολυπολιτισμικότητας, της διαπολιτισμικότητας, της αναγνώρισης του Άλλου γίνεται σήμερα πιο απαιτητική και θέτει νέους όρους αντιμετώπισης, εξαιτίας των αυξανόμενων φαινομένων ξενοφοβίας και ρατσισμού. Στην επίτευξη αυτού του στόχου, που συνδέεται άρρηκτα με τις βασικές αρχές της δημοκρατίας, συνεισφέρει μια κοινή σε τοπικό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο, πολιτική και κοινωνική αγωγή.

Τα κυρίως κείμενα του εγχειριδίου

Στην προσπάθεια να κατηγοριοποιηθούν οι θεματικές που προσφέρονται στο εγχειρίδιο για την ανάπτυξη μιας διαπολιτισμικής συνείδησης, διατυπώθηκε η παρακάτω τυπολογία, της οποίας τα όρια είναι συχνά δυσδιάκριτα. Οι κατηγορίες αφορούν τόσο στον κορμό του μαθήματος όσο και στις εισαγωγές, τις φωτογραφίες- λεζάντες, τις εργασίες- δραστηριότητες και τα κριτήρια αυτοαξιολόγησης του μαθητή:

- α. γλώσσα
- β. θρησκεία
- γ. πολιτισμός

- δ. επικοινωνία, αλληλεπίδραση, ταυτότητα
- ε. προκαταλήψεις, στερεότυπα, ρατσισμός, πολυμορφία
- στ. κινητικότητα, αλλαγή
- η. νόμοι, διακηρύξεις

α. Οι αναφορές στο θέμα της γλώσσας συνδέονται με τον πολιτισμό. Σύμφωνα με τον Λινί Strauss, η γλώσσα γίνεται αντιληπτή ως μέρος του πολιτισμού, ως προϊόν πολιτισμού, στο μέτρο που αντανακλά τον πολιτισμό, και ως προϋπόθεση, διότι κυρίως μέσα από τη γλώσσα το άτομο κατακτά τον πολιτισμό της ομάδας του ή της ευρύτερης κοινωνίας. Στα αποσπάσματα που ακολουθούν: «*Η γλώσσα, οι κανόνες που επικρατούν στην οικογένεια και στην ευρύτερη κοινωνία, η θρησκεία κλπ, αποτελούν τα κοινωνικά- πολιτισμικά χαρακτηριστικά που κάθε κοινωνία μεταβιβάζει στα μέλη της*» (σ. 13), «*...οι αλλοδαποί που ζουν και εργάζονται στη χώρα μας κοινωνικοποιούνται με βάση τους κανόνες της ελληνικής κοινωνίας, αλλά διατηρούν ταυτόχρονα και μεταβιβάζουν τα ιδιαίτερα πολιτισμικά τους στοιχεία στα παιδιά τους (γλώσσα, θρησκεία κλπ)*» (σ. 38- 39). Η γλώσσα γίνεται αντιληπτή ως μέρος του πολιτισμού και ως αποτέλεσμα της ιστορίας (χαρακτηριστικά που μεταβιβάζονται). Ωστόσο δεν γίνεται αντιληπτή ως προϊόν - τουλάχιστον όχι με τρόπο ρητό - σχέσεων μεταξύ των κοινοτήτων. Ακόμη και στο απόσπασμα: «*Μέσα στα επόμενα χρόνια θα ζούμε σε μια Ευρωπαϊκή Ένωση με 28 χώρες, περισσότερες από 20 γλώσσες, ένα μοναδικό κράμα πολιτισμών και ένα αίσθημα αλληλεγγύης που θα συμμερίζονται 500 εκατομμύρια άνθρωποι*» (σ. 122), όπου τίθεται το θέμα της ευρωπαϊκής ενοποίησης, η πολλαπλογλωσσία, τα γλωσσικά δάνεια και οι διάλεκτοι δεν αναφέρονται. Ο αριθμός των γλωσσών περιορίζεται στις επίσημες, ενώ αποσιωπάται ένας γλωσσικός πλούτος που συνδέεται με τους επιμέρους πολιτισμούς που απαρτίζουν μια κοινότητα. Με τον τρόπο αυτό, οι κυρίαρχες γλώσσες καθορίζουν τη θέση των άλλων γλωσσών προσδίδοντάς τους ένα στοιχείο κατωτερότητας.

β. Η θρησκεία αντιμετωπίζεται κι αυτή ως στοιχείο πολιτισμού κάθε κοινωνίας, που καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο ζωής των ανθρώπων (σ. 41), όπως και ως ατομικό δικαίωμα, που προστατεύεται από το Σύνταγμα: «*Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός (άρθρο 13, παρ. 1 Σύνταγμα). Η πίστη είναι εσωτερική ψυχική υπόθεση. Για το λόγο αυτό απαγορεύεται ο προσηλυτισμός. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει όχι μόνο τη θρησκευτική ελευθερία (ανεξιθρησκία) αλλά και τη θρησκευτική ισότητα*».

Με βάση το Σύνταγμα, Έλληνες αλλοδαποί έχουν:

- την ελευθερία να έχουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους και να μην έχουν διαφορετική αντιμετώπιση από την Πολιτεία εξαιτίας του διαφορετικού τους θρησκειώματος,
- την ελευθερία να ασκούν ελεύθερα τα λατρευτικά τους καθήκοντα (σ. 112).

Αν δεχτούμε την άποψη του Durkheim, ότι η θρησκεία και οι θρησκευτικές αναπαραστάσεις αποτελούν συλλογικές πραγματικότητες και εξελίσσονται παράλληλα με την κοινωνία, τότε διαπιστώνουμε ότι δεν υπάρχουν αναφορές σε κοινές λατρευτικές πρακτικές ανάμεσα στα διαφορετικά δόγματα, ούτε διαφαίνεται η αλληλεπίδραση που επιβεβαιώνει τη χαλαρότητα των πολιτισμικών ορίων και την πολιτισμική σύγκλιση.

γ. Περνάμε στην τρίτη κατηγορία, αυτή του πολιτισμού. Στα αποσπάσματα: «Ο πολιτισμός είναι αυτός που χαρακτηρίζει κάθε κοινωνία και τη διακρίνει από τις άλλες», «Κοινωνία είναι ένα σχετικά μεγάλο και οργανωμένο σύνολο ανθρώπων που έχει διάρκεια στο χρόνο και διακρίνεται με βάση τον πολιτισμό του» (σ. 12), ο πολιτισμός δεν γίνεται με σαφήνεια αντιληπτός ως προϊόν αλληλεπίδρασης.

Αντίθετα το απόσπασμα «...μέσα από τις οργανωμένες σχέσεις τους οι άνθρωποι δημιουργούν τον πολιτισμό τους» (σ. 12), παραπέμπει σαφώς στη θεμελιώδη έννοια της διαπολιτισμικότητας, στην αλληλεπίδραση, και ως εκ τούτου, στην άποψη ότι ο πολιτισμός είναι επικοινωνία και η επικοινωνία πολιτισμός, όπως επίσης και στο ότι «κάθε πολιτισμός είναι πολιτισμός επαφής και συνεπώς πολυπολιτισμός». Με τις απόψεις αυτές συνδέεται και η επόμενη κατηγορία.

δ. «Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, οι ανθρώπινοι πολιτισμοί πήραν ο ένας από τον άλλον τη σκυτάλη στον αγώνα της ανθρωπότητας για εξέλιξη. Από τους Βαβυλώνιους και τους Αιγύπτιους, στους Αρχαίους Έλληνες και μετά στους Ρωμαίους, στους Άραβες, στην Ευρώπη και σε όλον τον κόσμο, η σκυτάλη πέρασε μέσα από τους αιώνες, για να διαμορφώσει την κληρονομιά ενός παγκόσμιου πολιτισμού, του οποίου είμαστε ισότιμα μέλη» (σ. 134). Η συνάντηση ατόμων φορέων διαφορετικών πολιτισμών, οι ανταλλαγές, οι αλληλεπιδράσεις στις τεχνικές και στα αξιακά συστήματα, όπως διαφαίνονται στο παραπάνω απόσπασμα, παρέχουν τη δυνατότητα προσέγγισης του «άλλου» και οδηγούν στην κατανόηση ότι ο πολιτισμός δεν είναι στατικός, αλλά υπόκειται σε μεταμορφώσεις. Βεβαίως, δεν ταυτίζεται με το Κράτος ή το Έθνος, αντίθετα βρίσκεται έξω από οριοθετήσεις, διότι αποτελεί προϊόν πολλαπλών συναντήσεων και αμ-

φίδρομων δανειών. Παρατίθενται αποσπάσματα που οδηγούν στην εξάλειψη αναφοράς σε ένα πολιτισμικό μοντέλο που διεκδικεί τη μοναδικότητα: «Κάτω από την επίδραση του Διαφωτισμού, ο Ρήγας συντάσσει σχέδιο Συντάγματος (1797), που περιλαμβάνει διακήρυξη ανθρώπινων δικαιωμάτων.... Στην Ευρώπη, η βιομηχανική επανάσταση γεννά τις σοσιαλιστικές θεωρίες, οι οποίες προβάλλουν την οικονομική ισότητα του ατόμου.....Πολλά κράτη ψηφίζουν συντάγματα με Θεμελιώδη Δικαιώματα του ατόμου (Λατινική Αμερική 1824, Βέλγιο 1831, Γερμανία 1849, Ελβετία 1874)... Στα Συντάγματα των δυτικών χωρών, εισάγονται τα κοινωνικά δικαιώματα (υποχρέωση του κράτους για παροχές υγείας, παιδείας, περίθαλψης κ.α.)» σ. 105. «Οι Δήμοι είναι θεσμός που συναντάται σε όλη την ιστορία του τόπου, από την Αρχαιότητα (Κλεισθένης), το Βυζάντιο και την Τουρκοκρατία μέχρι σήμερα» (σ. 98).

Με βάση τα προηγούμενα, μπορούμε σήμερα να μιλάμε για τη δημιουργία του «πλανητικού χωριού» μέσω της παγκόσμιας επικοινωνίας. Κάθε πληροφορία αναμεταδίδεται ταχύτατα, μέσω του διαδικτύου, σε όλον τον πλανήτη. Με τον τρόπο αυτό τα άτομα:

- κατανοούν και σέβονται τις ιδιαιτερότητες των άλλων πολιτισμών
- ευαισθητοποιούνται για τα προβλήματα της παγκόσμιας κοινότητας
- συνειδητοποιούν ότι είναι πολίτες μιας πανανθρώπινης κοινωνίας (σ. 84).

Στα παραπάνω αποσπάσματα παρατηρείται η ενσωμάτωση στην ταυτότητα νέων στοιχείων, που προϋποθέτουν τη διαπλοκή σε μια διαδικασία αλληλεπίδρασης. Μας επιτρέπουν να ανιχνεύσουμε στοιχεία, στα οποία διαπιστώνεται ένας λόγος για μια ταυτότητα μη περιχαρακωμένη, αλλά ανοιχτή στη διαπραγμάτευση. Εξάλλου, η ταυτότητα συνδέεται με τον πολιτισμό, στο μέτρο που ένας από τους ρόλους του είναι να ταυτίζει τα μέλη του, μέσα από κοινούς τρόπους σκέψης και συνηθειών, και να τους προσδίδει μια συλλογική ταυτότητα. Εφόσον ο πολιτισμός δεν προσλαμβάνεται πλέον ως μια ομοιογενής κατηγορία, τότε κατά συνέπεια και η ταυτότητα δεν είναι σταθερή και άκαμπτη, αλλά πολλαπλή και υπό διαρκή αναδιαμόρφωση, μέσα από την επικοινωνία και τις αλληλεπιδράσεις: *όταν διαμορφώνονται νέες ανάγκες και κοινωνικές συνθήκες, κάποιες κοινωνικές ομάδες καταργούνται και δημιουργούνται νέες, οι οποίες δίνουν νέες ταυτότητες στα άτομα»* (σ. 18). *«Οι κοινωνικές ομάδες έχουν:.... συχνή επικοινωνία μεταξύ τους... αποκτούν την αίσθηση του «εμείς», δηλ. μια ταυτότητα κοινή με τα άλλα μέλη της ομάδας, όπως π. χ. την ταυτότητα του εθελοντή, του μαθητή, του δημότη, του αθλητή»* (σ. 15).

Το θέμα της αλληλεπίδρασης παρουσιάζεται και σε άλλα αποσπάσματα: «οι σχέσεις ατόμου και κοινωνίας είναι σχέσεις αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα ατομικά, μοναδικά χαρακτηριστικά που διαθέτουν οι άνθρωποι (βιολογικά και ψυχολογικά) και στα κοινωνικά χαρακτηριστικά που τους μεταβιβάζει η κοινωνία» (σ. 13), «η κοινωνικοποίηση είναι διαδικασία αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην κοινωνία και το άτομο...» (σ. 39). «Οι σύγχρονες κοινωνίες γίνονται επίσης περισσότερο παγκόσμιες, εφόσον δέχονται συνεχείς επιδράσεις από άλλες κοινωνίες. Με αυτόν τον τρόπο πολλά τοπικά προβλήματα διευρύνονται και γίνονται παγκόσμια...» (σ. 81).

Προς την ίδια κατεύθυνση κινούνται και τα αποσπάσματα «οι άνθρωποι χρειάζονται την επικοινωνία και τη συνεργασία για να επιβιώσουν και να αναπτυχθούν» (σ. 18), «Κοινωνίες οι οποίες δεν μεταβάλλονται, δεν εκσυγχρονίζονται, οδηγούνται στο μαρασμό και την εξαφάνιση...» (σ. 28). Δίνεται έμφαση στην εικόνα του «άλλου» ως απαραίτητου συννομιλητή για την εξέλιξη της ανθρωπότητας.

ε. Στα κείμενα δεν παρατηρείται στερεοτυπικός ή ρατσιστικός λόγος σε σχέση με την ετερότητα. Το απόσπασμα που ακολουθεί, προβάλλει το διάλογο κόσμων που θα μπορούσαν να θεωρηθούν διαφορετικοί, ενώ ταυτόχρονα συνθέτουν τον κοινό παρονομαστή του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Επίσης, λειτουργεί ως μύθος προς μια κατεύθυνση απάλειψης στερεοτύπων και προκαταλήψεων διότι κάνουν κατανοητό ότι τα εδαφικά, πολιτισμικά και ιστορικά ευρωπαϊκά σύνορα ήταν και είναι ασαφή και μεταβαλλόμενα: «*Par' όλες τις μεταξύ τους διαφορές, όλα τα ευρωπαϊκά κράτη διαμορφώθηκαν στη βάση του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, ο οποίος επηρεάστηκε από την αρχαία ελληνική σκέψη. Τα ευρωπαϊκά κράτη, εξάλλου, οργανώθηκαν με βάση το ρωμαϊκό δίκαιο, ενώ καθοριστικές υπήρξαν, για όλη την Ευρώπη, οι επιδράσεις του χριστιανισμού*» (σ. 121).

Η έννοια της πολυμορφίας στο βιβλίο δεν συγδέεται, όπως συμβαίνει συχνά, μόνο με τις ομάδες οικονομικών μεταναστών, αλλά και με ομάδες σε κίνδυνο, όπως τα άτομα της τρίτης ηλικίας, τα άτομα με αναπηρία, οι γυναίκες, οι άνεργοι... Πράγματι, τονίζεται η πολυπλοκότητα της ύπαρξης, οι πολλαπλές ταυτότητες του ατόμου: «Οι σύγχρονες κοινωνίες είναι πολυπολιτισμικές, γιατί σε αυτές συμβιώνουν πολλές διαφορετικές εθνικές, γλωσσικές, θρησκευτικές, πολιτισμικές ομάδες, με διαφορετικές αξίες, απόψεις και ιδεολογίες... οι πιο συνηθισμένες μορφές προκαταλήψεων είναι αυτές που αφορούν το φύλο, τη φυλή, την ηλικία, τη θρησκεία, τη χώρα προέλευσης, το κοινωνικό στρώμα ή την υγεία των ατόμων... ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως

π. χ. οι γυναίκες, οι αλλοδαποί, οι τσιγγάνοι, τα άτομα με αναπηρίες. Ο αποκλεισμός αυτών των κοινωνικών ομάδων (ρατσισμός) καταπατά το θεμελιώδες δικαίωμα κάθε ανθρώπου να ζει χωρίς διακρίσεις λόγω εθνικής ή θρησκευτικής ταυτότητας, φύλου ή αναπηρίας» (σ. 16). Τα παραπάνω συνδέονται με τα κοινωνικά προβλήματα: «Οι κοινωνικές ανισότητες που υπάρχουν συνδέονται με τα πιο σημαντικά από τα κοινωνικά προβλήματα, όπως η φτώχεια, η ανεργία, η βία, η μετανάστευση και ο ρατσισμός» (48).

στ. Είναι σημαντικό να γίνει κατανοητό από τους μαθητές το θέμα της κινητικότητας. Οι μετακινήσεις πολιτών εγγράφονται σε κάθε είδους μετακίνηση, ατομική ή ομαδική, εθελοντική ή μη, πρόσκαιρη ή μόνιμη, που πραγματοποιείται για λόγους επαγγελματικούς, πολιτικούς, εκπαιδευτικούς, πολιτιστικούς, τουριστικούς, κλιματικούς κ. α. Οποιαδήποτε μορφή κι αν έχουν, οι μετακινήσεις συνοδεύονται από ανταλλαγή ιδεών και πρακτικών γνώσεων και θέτουν πολλαπλά ερωτήματα που συνδέονται αφενός με τις θεσμικές λογικές και τις νομοθεσίες, και αφετέρου με τις στρατηγικές που αναπτύσσει ο μετακινούμενος προκειμένου να προσαρμοστεί στη νέα πραγματικότητα της ετερότητας. Στα κείμενα του εγχειριδίου οι μετακινήσεις θεωρούνται αιτίες των κοινωνικών μεταβολών: «...οι κοινωνίες μεταβάλλονται, αλλάζουν αργά ή ραγδαία, επαναστατικά ή ειρηνικά...Όταν επομένως μιλάμε για μεταβολή της ελληνικής κοινωνίας τις τελευταίες δεκαετίες εννοούμε ότι άλλαξαν οι θεσμοί της, π. χ. οι εκπαιδευτικοί θεσμοί...οικογενειακοί θεσμοί...οι οικονομικοί θεσμοί, οι πολιτικοί θεσμοί...» (σ. 33). Γίνονται, μάλιστα, σαφείς οι θεσμικές αλλαγές, που επιβλήθηκαν από την ελεύθερη μετακίνηση των πολιτών, σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης: «Σε διάστημα μισού αιώνα οικοδόμησης, η Ε. Ε. δεν αφορά πλέον μόνο την οικονομική ένωση των κρατών-μελών. Περιλαμβάνει την κοινή ευρωπαϊκή ιθαγένεια των πολιτών, την ελεύθερη διακίνηση και εγκατάστασή τους στον κοινό ευρωπαϊκό χώρο, το κοινό νόμισμα (ευρώ) και κοινές πολιτικές στην ασφάλεια, την εξωτερική πολιτική, την παιδεία, το περιβάλλον, την υγεία, τα ανθρώπινα δικαιώματα, και τέλος το κοινό ευρωπαϊκό Σύνταγμα» (σ. 121). Ταυτόχρονα, η κινητικότητα προβάλλεται και μέσα από το θέμα της παγκοσμιοποίησης: «η παγκοσμιοποίηση επηρεάζει τον χαρακτήρα των κοινωνιών» (σ. 27) και ως αποτέλεσμα τεχνολογικών εξελίξεων, χωρίς, ωστόσο, αυτό να σημαίνει και ιδεολογική κινητικότητα: «η κοινωνική μεταβολή της ελληνικής κοινωνίας τα τελευταία χρόνια είναι ραγδαία, εξαιτίας των τεχνολογικών εξελίξεων, αλλά συχνά παραμένουν παραδοσια-

κές νοοτροπίες, όπως οι προκαταλήψεις που αφορούν τις γυναίκες» (σ. 27).

η. Το κεφ. 14 είναι αφιερωμένο στη Διεθνή Κοινότητα και το Διεθνές Δίκαιο, όπως επίσης και στους Διεθνείς Οργανισμούς που προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα: «*Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατοχυρώνει και τα δικαιώματα των πολιτών στην ισότητα και τις ατομικές ελευθερίες*» (σ. 130), «*Οι ΜΚΟ είναι οργανώσεις που δραστηριοποιούνται σε εθνικό και κυρίως διεθνές επίπεδο και έχουν σκοπούς ανθρωπιστικούς (Διεθνής Ερυθρός Σταυρός, Γιατροί χωρίς Σύνορα, Γιατροί του κόσμου κ. ά.), περιβαλλοντικούς (Greenpeace, WWF κ.ά.), προστασίας ανθρώπινων δικαιωμάτων (Διεθνής Αμνηστία) κ. ά.*» (σ. 140), «*Με την Οικουμενική Διακήρυξη... απαγορεύονται τα βασανιστήρια, η απάνθρωπη και ταπεινωτική μεταχείριση, κάθε εμπόδιο στην ελευθερία της σκέψης, έκφρασης, θρησκευτικής πίστης, πολιτικής επιλογής και συμμετοχής στην πολιτική ζωή. Απαγορεύεται επίσης η άνιση αντιμετώπιση ατόμων και ομάδων εξαιτίας των πεποιθήσεων, του φύλου, της φυλής, της θρησκείας, της γλώσσας ή της αναπηρίας...*» (σ. 141).

Αλλά και σε άλλα κεφάλαια του βιβλίου υπάρχουν συχνές αναφορές σε Διεθνείς ή και τοπικές Οργανώσεις, όπως και στα Συντάγματα των χωρών που προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα: «*Το Σύνταγμα... κατοχυρώνει και την απόλυτη προστασία της ζωής, τιμής και ελευθερίας, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων*» (άρθρο 5, παρ. 2) (σ. 110).

Γίνεται κατανοητό ότι είμαστε όλοι μέλη συλλογικοτήτων με διεθνή ή τοπική εμβέλεια σε θέματα διασφάλισης ατομικών δικαιωμάτων. Με τη συνειδητοποίηση του ρόλου των συλλογικοτήτων αυτών, οι μαθητές παροτρύνονται να δραστηριοποιηθούν σε εθνικά και διεθνή ζητήματα (περιβάλλον, φτώχεια, πόλεμος, αποκλεισμός...) και να αναλάβουν πρωτοβουλίες, προσπαθώντας να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση προβλημάτων τα οποία εμφανίζονται όλο και με μεγαλύτερη ένταση.

Όσον αφορά στα υπόλοιπα στοιχεία του εγχειριδίου, ο διαπολιτισμικός λόγος του εγχειριδίου της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής προβάλλεται ανάγλυφα και στις εισαγωγές, τις φωτογραφίες και τις λεζάντες, καθώς και στις προτεινόμενες δραστηριότητες και τα κριτήρια αξιολόγησης που αγκαλιάζουν τον κορμό του βιβλίου. Τα παραπάνω έχουν χαρακτήρα συμπληρωματικό. Δεν υποκαθιστούν τα κυρί-

ως κείμενα, αντίθετα, συμπληρώνουν, στηρίζουν και διευρύνουν την προβληματική του. Ο λόγος που συγκροτείται είναι ρητορικός. Διότι, σε αντίθεση με τα κείμενα του κορμού, των οποίων το ύφος είναι άκαμπτο και ελάχιστα, κατά τη γνώμη μου, ελκυστικό για τους μαθητές, τα υπόλοιπα στοιχεία παραπέμπουν το μαθητή σε λογοτεχνικά κείμενα, σε κινηματογραφικές ταινίες, στο διαδίκτυο, στον Τύπο και δίνουν αφορμή για διάλογο και ανταλλαγή. Είναι τα μέσα που θα πείσουν το συνομιλητή/μαθητή και θα επιδράσουν επάνω του διότι θα επηρεάσουν το συναίσθημά του και θα διαπραγματευτούν την απόσταση ανάμεσα σ' αυτόν και το προς επεξεργασία θέμα. Υπερβαίνουν, λοιπόν, το στάδιο της απλής περιγραφής για να περάσουν στην κατανόηση μέσα από βιωματικές διαδικασίες.

Για παράδειγμα, στην κατηγορία «επικοινωνία, αλληλεπίδραση, ταυτότητα», οι φωτογραφίες 1.1, 1.2, 1.3 (σσ. 12- 13) απεικονίζουν την ετερότητα, ενώ οι λεζάντες αναδεικνύουν την αλληλεπίδραση ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες που συμβιώνουν: *«Κάθε κοινωνία σε κάθε χρονική στιγμή χαρακτηρίζεται από τους επιμέρους πολιτισμούς που συμβιώνουν στους κόλπους της. Οι πρόσφυγες του Πόντου και της Μ. Ασίας, οι τσιγγάνοι και πολλοί άλλοι πολιτισμοί υπήρξαν καθοριστικοί στη διαμόρφωση της νεοελληνικής κοινωνίας»*.

Σύνοψη

Η επεξεργασία των κατηγοριών μας οδηγεί στις παρακάτω διαπιστώσεις:

- Ο λόγος του εγχειριδίου δεν είναι στερεοτυπικός, αντίθετα δίνεται έμφαση στις έννοιες της πολυμορφίας και όχι της διαφοράς, ώστε να οδηγηθεί κανείς στην αποδοχή της ετερότητας και της δυναμικής των σχέσεων. Επιπροσθέτως, η ελευθερία σκέψης, συνείδησης, θρησκείας, έκφρασης, είναι κεντρικά σημεία στο εγχειρίδιο.
- Δεν προβάλλονται εξιδανικευμένα πρότυπα ούτε μονοπολιτισμική αντίληψη. Κάθε πολιτισμός έχει την ίδια βαρύτητα και σημασία, και με τον τρόπο αυτό δεν ευνοούνται οι κατηγοριοποιήσεις τύπου «εμείς»/«αυτοί», «εδώ»/«εκεί», οπότε δεν αναπαράγονται μύθοι αποκλεισμού του άλλου.
- Η ενότητα παρουσιάζεται στο εγχειρίδιο μέσα από την ποικιλότητα και τη διαφορετικότητα, αμβλύνει τους ανταγωνισμούς μεταξύ των λαών, εντάσσει το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι στο παγκόσμιο και αναγνωρίζει τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ πολιτισμών.
- Οι πραγματικότητες που παρουσιάζονται δεν περιορίζονται στον ελ-

ληγικό χώρο: εντάσσονται ιστορικά σε ένα σύστημα διεθνών, ιεραρχικών σχέσεων, οικονομικών, αλλά και ιδεολογικών.

- Η ετερότητα δεν γίνεται αντιληπτή ως απειλή, αλλά ως κάτι φυσικό που οδηγεί στην ανταλλαγή και την εξέλιξη.
- Τέλος, ο εκπαιδευτικός δεν είναι αναγκασμένος να περιοριστεί σε παραδοσιακές τεχνικές διδασκαλίας, αλλά έχει τη δυνατότητα να επιλέξει το υποστηρικτικό υλικό (ταινίες, λογοτεχνικά έργα, φωτογραφίες...) που θα βοηθήσει τους μαθητές να προχωρήσουν σε διαθεματικές δραστηριότητες που θα καλλιεργήσει την κριτική και διαλεκτική τους ικανότητα σε θέματα πολυμορφίας και ισότητας δικαιωμάτων.